

KOVÁCSNÉ SZUKICS ALEXANDRA

A korrupció pszichológiai vonatkozásai

A korrupció jelensége egyidős a civilizáció történetével, továbbá *univerzális*, kultúrától függetlenül megjelenik a világ minden részén. Történelmi könyveket, írásokat böngészve rengeteg példát találhatunk az előbbieket bizonyítására, így például már a Római Birodalom vezető tisztségviselői is elvárták, hogy az eléjük járulók őket korrumpálják¹. *Lévi Strauss* a dél-amerikai társadalmakat vizsgálva találkozott olyan törzsfőnökökkel, akik az ajándékozás és a viszontajándékozás rendszerén keresztül tartották fenn a hatalmukat. *Laura Betzig* hasonlókat figyelt meg Polinéziában, ahol a vezető státusú férfiak elfogadják a csoport tagjainak – rituálisan felkínált – javait, majd ezeket közvetlenül rokonaik és a befolyásos családok között osztják szét².

A hiedelmek ellenére élete folyamán a „hétköznapi ember” is könnyen találkozhat korrupcióval, előfordulhat, hogy őt igyekszik valaki korrumpálni, de megeshet, hogy ő a korrumpáló. Csak egyszerű dolgokra kell gondolni: ha a vonatra várakozik, és szeretne előbb sorra kerülni; mindenképp szeretne bekerülni egy olyan koncertre, amelyre kevés a jegy; ha egy barátjánál szeretné elérni, hogy arra a programra menjenek el, amelyet ön jónak lát. Ezeket a dolgokat vajon milyen eszközök bevetésével érné el, és hol lenne az a határ, amikor „belül” megszólalna valami. Persze a korrupció köznapi meghatározása szerint az előbbieket nem feltétlenül minősülnek korrupciós jelenségeknek, a mechanizmus hasonló. Pusztán a korrupcióban részt vevőket tekintve nem feltétlenül fogalmazódik meg az emberben, mi is a baj e jelenséggel, de a közvetlen résztvevők körétől elvonatkoztatva, az egész társadalmat szemügyre véve, egyértelművé válik a közösségellenes jelleg³. Vagyis fontos, hogy a „legalitás” és a „haszon” dimenziók által meghatározott térben a korrupciónak azonosítható cselekedetek hová helyezhetők el⁴.

1 Huff Endre Béla: A korrupció háromszereplős logikái modellje. *Büntetőjogi Szemle*, 2013/1–2., 30–41. o.

2 Bereczkei Tamás – Tóth Péter: A korrupció kialakulása és fennmaradása: evolúciós-etológiai szempontok. In: Szárny és teher. Ajánlás a nevelés-oktatás rendszerének újjáépítésére és a korrupció megfékezésére. Bölcsék Tanácsa Alapítvány, Budapest, 2009.

http://mek.oszk.hu/07900/07999/pdf/bereczkei-toth_p.pdf

3 Uo.

4 Fogarasi Mihály: A korrupció kriminálpszichológiája. Nemzeti Közsolgálati Egyetem, Budapest, 2012

A korrupció mint bűncselekmény beazonosítása – egyéb gazdasági vétségekkel, bűncselekményekkel összehasonlítva – igen nehézkes. A korrupciós jelenségek sokszínűsége tovább nehezíti a pontos definíció meghatározását, valamint a folyamat kutatását, elméleti keretbe foglalását⁵.

Jelen tanulmány több tudományos cikk alapján készült, célja a korrupció pszichológiai vonatkozásai megértésének segítése, néhány szubjektív módon kiemelt információn keresztül. Az első részben egy általános érvényű meghatározást ismertetek, a folyamat lefolyásáról, alakulásáról írok, majd az egyéni és a társas, csoportműködésből fakadó pszichológiai okokat veszem sorra, végül az eddigi kutatások által levont főbb tanulságokat gyűjtöttem össze, a terjedelemre és az említett célra tekintettel a teljesség igénye nélkül.

A korrupció folyamatának definíciója

Korrupció, ha valaki olyan esetekben él vissza a hatalmával, amikor ez neki vagy valaki másnak hasznot hajt. Az így felfogott korrupatív cselekmények lehetnek illegálisak vagy legálisak, személyes hasznot hajtók vagy más valakinek előnyt hozók⁶.

A korrupció definiálható a társadalmi erőforrásokért folyó sajátos vetélkedésként. A korrumpáló valamilyen értékes erőforrást (javak, információ, pozíció) a társadalmi normák megkerülésével, a játékszabályok felrúgásával kíván megszerezni⁷. Ez esetben a korrupciós készlettség mértéke az igények/lehetőségek függvényében változik⁸. Ebből a definícióból kiindulva kijelenthető, az, hogy mi tekinthető korrupciónak, a mindenkori törvényi-társadalmi környezettől függően változik⁹.

A korrupció olyan viselkedési rendszer, amely a versengés és az együttműködés elemeiből szerveződik; a korrumpáló és a korrumpált között elengedhetetlen egy sajátos kooperáció kialakulása. Egy közös cél elérése érdekében való összefogás hiányában nem jönne létre sikeres korrupció. Hiszen a korrupció egyik legfontosabb pszichológiai aspektusa az egymás iránti *bizalom*. Jelen

⁵ Németh Bálint: A korrupció formális modelljei. Technical Report. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, 2014 http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/1636/1/korrupcio_0630.pdf

⁶ Fogarasi Mihály: i. m.

⁷ Tóth Péter: A korrupció mint adaptív stratégia. Egy magatartásbiológiai megközelítés lehetősége. In: Berki Zolna (szerk.): Korrupció Magyarországon II. Budapest, Transparency International Magyar Tagozata Egyesület, Budapest, 2003, 11–41. o.

⁸ Huff Endre Béla: i. m.

⁹ Németh Bálint: i. m.

van még emellett a *viszonzás kényszere*, amely ugyancsak az együttműködéshez vezet. A folyamat során elengedhetetlen, hogy a résztvevők egyértelművé tegyék egymás számára, hogy készek az áldozatvállalásra, és bíznak a viszontszolgáltatásban¹⁰. Ezzel magyarázható, hogy a korrupciós kapcsolatokban nagy a szerepe az egymás kölcsönös megajándékozásának¹¹. Ez a baráti gesztus pszichológiai jutalomként a megerősítést szolgálja, ezen túlmenően csökkentheti a korrupció közösségellenes jellegéből fakadó kellemetlen érzéseket, vagyis redukálja a résztvevőkben keletkezett *kognitív disszonanciát* (a korrupció haszonnal jár, de normasértő)¹². Vagyis minél személyesebb a kapcsolat a két ember között, annál kevésbé fogják fel a résztvevők normasértésnek, ezért nincs ok büntudat átélésére sem¹³.

A korrupciós kapcsolat egy titkos szövetség, amely létrejöttkor a korrumpáló korrupcióra készen közelít potenciálisan korrump partneréhez, felvilágosítva a szövetségi viszony lehetőségét. Egészen addig nem lehet biztos a célja elérésében, amíg a másik fél megfelelő gesztusokkal vissza nem jelzi a számára¹⁴.

A korrupciós interakciók egy részénél nagyjából egyenlő társadalmi befolyású emberek között jön létre a „kapcsolat”. Másik részénél a korrumpáló magasabb pozíciójú, mint a korrumpált.

Egy korrump esemény megvalósításához legalább három szereplőre van szükség: korrumpálóra, korrumpáltra, és a kirekesztettek körére, valamint sokszor megfigyelhető egy negyedik résztvevő is, aki segíti a korrump szereplők egymásra találását.

- *korrumpáló* fél, aki a korrupciót kezdeményezi;
- *korrumpált* fél, aki enged a korrumpáló csábításának, elfogadja a felkínált előnyöket;
- korrupció révén *megkerült fél*, aki a korrump felek együttműködése következtében lehetőségektől megfosztottá válik¹⁵.

10 Bereczkei Tamás – Tóth Péter: i. m.

11 Robin Theobald: Corruption, Development and Underdevelopment. Duke University Press, Durham, 1990

12 Tóth Péter: i. m.; Bereczkei Tamás – Tóth Péter: i. m.

13 Fogarasi Mihály: i. m.

14 Huff Endre Béla: i. m.

15 Uo.

Egyéni pszichológiai vonatkozások

A tudomány mai állása szerint kijelenthető, hogy a korrumpáló viselkedésnek nem létezik konkrét örökletes alapja, nincsenek elkülönült gének e magatartás tekintetében. Viszont ennek ellenére tapasztalhatók egyéni különbségek: egyesek jobban korrumpálhatók, mások kevésbé, és vannak, akik a többiekénél nagyobb hajlandóságot mutatnak a vesztegetésre. Léteznek olyan személyiségvonások, amelyek közvetett módon befolyásolják az adott egyén „korrupciós szintjét”, ezek örökölhetők. Bár tudományos kutatások egyelőre nem azonosították pontosan ezeket a tulajdonságokat, vannak, amelyekre „gyanakodni” lehet: például az extroverzió, a lelkiismeretesség, a kockázatkeresés, az érzelmi stabilitás stb. Nagy kockázati tényező a lebukás, a társadalmi megcségyenyülés lehetősége; fokozhatja vagy csökkentheti a hajlandóságot a bűntudat és lelki stressz eshetősége¹⁶. Továbbá a felelősségtudat, szabálykövetés, magabiztosság, erkölcsi érettség szintje, túlzott egoizmus nagyban meghatározhatja a korrupciós hajlandóságot.

Játékelméleti kísérletekben megfigyelve az emberek stratégiáit megállapítható, hogy a csereakcióban elsősorban a saját érdekeiket követik. A pszichológiában *machiavellizmus*nak hívják azt a stratégiát, amelyre mások megtévesztése és kihasználása jellemző. A machiavellista egyén eszközként használja fel társait a saját céljai elérése érdekében, sikeresen manipulál. A machiavellizmusra jellemzők bizonyos viselkedési módszerek, taktikák, így egyfajta erkölcsi relativizmus, „a cél szentesíti az eszközt” felfogás, továbbá a cinikus, gyanakvó beállítottság. A korrupciós hajlandóságot tekintve fontos, hogy képesek kivonni magukat a szituációk, események érzelmi hatásai alól¹⁷.

Az arra hajlamos egyén korrupciós útjának első, kis lépése egy csekély súlyú kihágás elkövetése. Ekkor az illető *önigazolás* útján semlegesíti cselekedetét: amit tett, tulajdonképpen nem is számít normasértésnek, tehát ő becsületes ember. Később már olyan lépésre is rászánja magát, amelyet más valaki már egy fokkal súlyosabb bűnnek nyilvánítana. Ám a cselekvő ezt újra pusztán az „első lépésként” fogja fel. Önigazolása ezúttal is eredményes, hiszen első lépésként definiálva már egy csökkent erkölcsi küszöbnél újra csak csekély súlyú normasértéssel kell szembenéznie. Ez a fokozatosan haladó folyamat addig terjedhet, ameddig a számára referenciaként szolgáló közeg önigazolásokat nyújtó értékei megengedik. A történet végére azonban szakadék képződik a saját viselkedése

¹⁶ Bereczkei Tamás – Tóth Péter: i. m.

¹⁷ Paal, Tunde – Bereczkei, Tamás: Adult theory of mind, cooperation, Machiavellianism: The effect of mindreading on social relations. *Personality and Individual Differences*, vol. 43, 2007, pp. 541–551.

és az őt körülvevőké között, ennek hatására *identitásváltás* következik be. Mivel a folyamatban egyre inkább antiszociális értékek irányába fordult, ezekkel azonosult, büntudatot továbbra sem él át. A közeg, ahonnan elindult, a tisztességes emberek világa, most már idegen¹⁸.

Társas pszichológiai vonatkozások

Az előbbieken túlmenően a döntést, hogy a személy korrupcióra adja-e a fejét vagy sem, jelentősen befolyásolják a történeti előzmények, az adott egyén gazdasági környezete, amelyben él, valamint hogy milyen gazdasági és korrupciós kultúrát sajátított el, mivel azonosult. A cselekményük megítélését nem a hatályos törvények, hanem az adott társadalom kisebb-nagyobb csoportjainak, értékformáló közösségeinek morálja határozza meg¹⁹.

Főként tehát különböző társadalmi folyamatok, társas viszonyulások, szituációs tényezők állnak a korrupciós jelenségek háttérében, így egyebek között a *hierarchikus tagozódás*, a források *egyenlőtlen elosztása*, az eltérő csoportérdekek mind kitermelhetik a korrupciót²⁰.

A közmegegyezés elítéli ugyan a korrupció jelenségét, „társadalmi rossznak” nevezi, egyúttal azonban megváltoztathatatlanak és leküzdhetetlenek ítéli meg. Ennek a negatív sztereotípiának *öngerjesztő* hatása van²¹. Azaz egy alapvetően korrupt társadalomban a negatív várakozások *önbeteljesítő* képességgel bírnak. Az egyén korrupcióra vonatkozó döntése nem független a többiek döntésétől, ha a többiek is korruptak, akkor a *pszichológiai költség* alacsonyabb²².

Továbbá ha egy csoport története olyan, hogy a velük kapcsolatba kerülők szerint a tagok jellemzően korruptak, akkor a csoporthoz tartozó egyén ösztönzöttsége a becsületes viselkedésre radikálisan csökkenhet: jobban megéri számára korrupt módon viselkedni, hiszen a csoport kedvezőtlen megítélése miatt amúgy is *megbélyegzik*. Egy korruptnak titulált csoport hírnevének helyreállítása igen hosszú időt igényelne. A hírnevnek tehát hosszú távú

18 Fogarasi Mihály: i. m.

19 Huff Endre Béla: i. m.

20 Bereczkei Tamás – Tóth Péter: i. m.

21 Jens C. Andvig – Karl O. Moene: How Corruption May Corrupt. *Journal of Economic Behavior Organization*, vol. 13, 1990, pp. 63–76.

22 Németh Bálint: i. m.

determináló hatása van, és az általa okozott *tehetetlenség* nagyban hozzájárul a korrupció fennmaradásához²³.

Diszkusszió

Adott társadalom bármely hivatali egysége az azt magában foglaló társadalmi közeg egy eleme, így az adott szervezet devianciája tükörképe az őt körülvevő társadalmi közösség szokásos és elfogadott értékeinek. Ebből következik, hogy a szervezetekben jelentkező korrupció milyensége, gyakorisága tulajdonképpen az adott társadalmi közeg korrumpív gyakorlatától függően alakul²⁴.

Mint már említettem, a korrupció elemi formái részei a mindennapi életnek, az ember egyes körülmények között hajlamos másokat eszközként (ki)használni saját a céljai érdekében. A szakirodalom szerint az említett, többnyire mindnyájunkban meglévő képességek bizonyos kulturális közegben válnak kártékonyá²⁵.

Amikor egy társadalom első ízben kerül szembe valamilyen korrupciós tendenciával, igyekszik a problémát figyelmen kívül hagyni. A korrupció szükségszerű terjedésével a társadalom kénytelen szembenézni a saját korrupciós jelenségeivel. Ezt nevezi a szakirodalom a tudatosítás szakaszának. A tudatosításra adott első reakció általában egy elfojtáson alapuló, szabálykövetést szorgalmazó, így jogalkotáshoz vezető stratégia. E szabálykövető szemlélet kizárólagosságának kudarca után előtérbe kerülnek a különböző *megelőzési technikák*²⁶.

Miért olyan nehézkes a korrupció csökkentése? Egyes korrupciós jelenségek megvalósításának megakadályozása az egyén számára költségekkel jár, továbbá a leleplezésből származó haszon sem egyértelmű. Sőt nagyobb költséget jelenthet ez a lelki teher, mint ami a normaszegés figyelmen kívül hagyásával járna, ami a társadalomnak okoz kárt, de nem az egyénnek. Ez az egyéni „*költségszámítás*” meghatározó minden társas cselekvésben²⁷.

Az emberekkel fontos megértetni, hogy saját szűkebb közösségüket védik, nem általában véve a társadalmat. Így, ha felismerik az érintettségüket, sokkal személyesebb üggyé válhat a korrupció elleni küzdelem, segít rávilá-

23 Susan T. Fiske: Társas alapmotívumok. Osiris Kiadó, Budapest, 2006

24 Ellwyn R. Stoddard: The Informal Code of Police Deviancy: a Group Approach to “Blue-coat Crime”. Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science, vol. 89, no. 2, 1968, p. 347.

25 Fogarasi Mihály: i. m.

26 Somogyvári István: A korrupciós kockázatokról és veszélyhelyzetekről az Állami Számvevőszék nézőpontjából. Új Magyar Közigazgatás, 2009/2.

27 Susan T. Fiske: i. m.

gítani, hogy hosszú távon minden egyes ember kárvallott lehet. Erősíteni kell a kisebb csoportokkal, közösségekkel való azonosulást, a *valahova tartozást*, mert így mint egy megbecsült csoport tagja az egyén hajlandó jutalmazni és büntetni a csoport érdekében²⁸.

A korrupciós cselekmények kialakulása után a már részletezett folyamatok, dinamikák miatt a felderítés igen nehézkes, *prevencióval* viszont akár radikálisan is csökkenthető lenne a korrupció. A nyilvánosság és átláthatóság intézményei szükségesek a korrupció elleni sikeres harchoz²⁹.

Mivel igen összetett jelenségről van szó, a probléma feltárásához és kezeléséhez is összetett, a társszakmák által együttműködve megalkotott módszerek szükségesek.

IRODALOM

Andvig, Jens C. – Moene, Karl O.: How Corruption May Corrupt. *Journal of Economic Behavior Organization*, vol. 13, 1990

Bereczkei Tamás – Tóth Péter: A korrupció kialakulása és fennmaradása: evolúciós-etológiai szempontok. In: Szárm és teher. Ajánlás a nevelés-oktatás rendszerének újjáépítésére és a korrupció megfékezésére. Bölcsész Tanácsa Alapítvány, Budapest, 2009.
http://mek.oszk.hu/07900/07999/pdf/bereczkei-toth_p.pdf

Fiske, Susan T.: Társas alapmotívumok. Osiris Kiadó, Budapest, 2006

Fogarasi Mihály: A korrupció kriminálpszichológiája. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest, 2012

Huff Endre Béla: A korrupció háromszereplős logikai modellje. *Büntetőjogi Szemle*, 2013/1–2.

Németh Bálint: A korrupció formális modelljei. Technical Report. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, 2014 http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/1636/1/korrupcio_0630.pdf

Paal, Tunde – Bereczkei, Tamas: Adult theory of mind, cooperation, Machiavellianism: The effect of mindreading on social relations. *Personality and Individual Differences*, vol. 43, 2007

Somogyvári István: A korrupciós kockázatokról és veszélyhelyzetekről az Állami Számvevőszék nézőpontjából. *Új Magyar Közigazgatás*, 2009/2.

Stoddard, Ellwyn R.: The Informal Code of Police Deviancy: a Group Approach to “Blue-coat Crime”. *Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science*, vol. 89, no. 2, 1968, p. 347.

Theobald, Robin: Corruption, Development and Underdevelopment. Duke University Press, Durham, 1990

Tóth Péter: A korrupció mint adaptív stratégia. Egy magatartásbiológiai megközelítés lehetősége. In: **Berki Zolna (szerk.):** Korrupció Magyarországon II. Budapest, Transparency International Magyar Tagozata Egyesület, Budapest, 2003, 11–41. o.

²⁸ Bereczkei Tamás – Tóth Péter: i. m.; Susan T. Fiske: i. m.

²⁹ Huff Endre Béla: i. m.